

LUQMON BO‘RIXONNING “TUMOR” HIKOYASIDAGI RAMZIY MA’NOLAR VA BADIY TAHLILI.

Yoqubova Parizoda Erkinjon qizi

Navoiy davlat universiteti

O‘zbek tili adabiyoti yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada istiqlol davri o‘zbek adabiyotining yorqin vakillaridan biri Luqmon Bo‘rixonning “Tumor” hikoyasidagi badiiy ramzlar, majoziy obrazlar va asarning g‘oyaviy-estetik mundarijasi atroflicha tadqiq qilingan. Hikoyadan olingan to‘g‘ridan-to‘g‘ri iqtiboslar va matniy dalillar asosida "tumor" detali, uning personajlar ruhiyatidagi evrilishlarga ko‘rsatgan ta’siri, ma’naviy inqiroz hamda o‘zlikni anglash masalalari badiiy-falsafiy jihatdan tahlil etiladi. Maqolada yozuvchining ramzlar yaratish mahorati, kompozitsion o‘ziga xosligi va asarning bugungi kun kitobxonni uchun ijtimoiy-psixologik hamda tarbiyaviy ahamiyati keng qamrovli tarzda ochib berilgan.

Tayanch so‘zlar va iboralar: Luqmon Bo‘rixon, "Tumor" hikoyasi, badiiy ramz, milliy qadriyat, ma’naviy inqiroz, psixologizm, matniy tahlil, vijdon ko‘zguisi, badiiy iqtibos, epitet, metafora, milliy o‘zlik, sotsial muhit.

Kirish: Yangi davr o‘zbek milliy hikoyachiligida insonning ruhiy olami, uning jamiyat va tabiat bilan munosabatlari tub-tubidan o‘zgargan davrni aks ettirish yetakchi tamoyillardan biriga aylandi. Mustaqillik yillarida ijod maydoniga kirib kelgan va bugungi kunda o‘zining betakror uslubiga ega bo‘lgan adib Luqmon Bo‘rixon o‘z asarlarida sotsial-maishiy hayot voqealarini shunchaki xronologik tarzda bayon qilishdan mutloq qochadi. U asar qahramonlarining ichki "men"ini, ularning botiniy dunyosidagi ziddiyatli evrilishlarni chuqur psixologik tahlil obyekti qilib oladi. Bu o‘rinda adib fikrni ochiq aytishdan ko‘ra, yashirin tagma’nolar, metaforalar, badiiy detallar va ramzlar (simvollar) tizimidan unumli foydalanadi. Yozuvchining ana shunday chuqur falsafiy va ijtimoiy-ma’naviy yukka ega bo‘lgan, kitobxonni jiddiy mushohadaga chorlaydigan durdona asarlaridan biri “Tumor” hikoyasidir.

Ushbu ilmiy ishning dolzarbligi shundaki, bugungi globallashuv va moddiy manfaatlar birinchi o‘ringa chiqayotgan murakkab texnokratiya asrida insonning o‘z ma’naviy ildizlaridan, ajdodlar o‘gitidan va milliy o‘zligidan uzilib qolish xavfi juda yuqoridir. Luqmon Bo‘rixon "Tumor" hikoyasi orqali ana shu ma’naviy inqirozni, loqaydlik va begonalashuv illatlarini badiiy ogohlantirish sifatida o‘rtaga tashlaydi. Asardagi har bir syujet chizig‘i, har bir personajning xatti-harakati va ayniqsa, markaziy o‘rinda turgan tumor detali shunchaki oddiy bir badiiy to‘qima emas. Ular zamonamiz qiyofasini, odamlarning bir-biriga va eng muhimi o‘z vijdoniga bo‘lgan munosabatini

ko'rsatuvchi ma'naviy ko'zgudur. Tadqiqotning bosh maqsadi – hikoyadagi ana shu markaziy tumor ramzini va u orqali ifodalangan falsafiy konsepsiyani matndan olingan aniq parchalar, ilmiy dalillar asosida keng ko'lamli tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism: O'zbek adabiyotshunosligi va adabiy tanqidchiligida ramz, majoz va badiiy detal muammosi hamisha diqqat markazida bo'lib kelgan. Xususan, Luqmon Bo'rixon prozasining o'ziga xos xususiyatlari borasidan adabiyotshunos olimlar Umarali Normatov, Rahmon Qo'chqor va Qozoqboy Yo'ldoshevlar munosib tadqiqotlar olib borishgan. Umarali Normatov o'zining ilmiy izlanishlarida Luqmon Bo'rixon hikoyalarida milliy ruhning qayta tirilishi va qahramonlar xarakteridagi drammatizm juda nozik psixologik chiziqlar bilan chizilganini alohida e'tirof etadi.

Rahmon Qo'chqor esa adib ijodidagi realistik tasvir va ramziylik uyg'unligini o'rganib, yozuvchining har bir detalga o'ta sinchkovlik bilan yondashishini ta'kidlaydi. Taniqli adabiyotshunos olim Sanjar Sodiqov "Badiiy tahlil va talqin mahorati" nomli asarida badiiy asardagi ramzlar tabiatini quyidagicha izohlaydi: "Ramz – bu shunchaki tashqi bezak yoki metaforik ko'chish emas. U asarning kompozitsion asosi bo'lib, matn ichidagi yashirin, lisoniy va falsafiy ma'nolarni harakatlantiruvchi, ularni yuzaga chiqaruvchi qudratli ichki kuchdir".

“Tumor” hikoyasi maxsus va tizimli ravishda alohida ilmiy tadqiqot obykti sifatida batafsil o'rganilmagan bo'lsa-da, uning janriy xususiyatlari, ramzlar strukturasi va badiiy tabiati zamonaviy adabiyotshunoslik metodologiyasi talablari asosida tahlil qilinishga juda muhtojdir. Ushbu maqolada biz germenevtik hamda strukturaviy-semantik metodlar yordamida hikoyaning tub ma'no qatlamlarini ochishga harakat qilamiz. Hikoyadan olingan parchalar tahlili va ko'p qatlamli ramzlar dunyosi

Luqmon Bo'rixon “Tumor” hikoyasining syujetini dastlab qaraganda o'ta oddiy, maishiy va sodda ko'ringan voqealar tizimi asosiga quradi. Biroq voqealar rivojlangani sayin matnning ichki qatlamlaridan ulkan falsafiy muammolar bo'y ko'rsatadi. Asardagi bosh ramz, shubhasiz, tumor obrazidir. Sharq xalqlari va xususan, o'zbek milliy mentalitetida tumor qadimdan muqaddas tushuncha hisoblangan. U insonni turli balo-qazolardan, yomon ko'zlardan va yot energiyalardan asrovchi tilsim, ilohiy himoya sifatida ko'rilgan. Biroq yozuvchi Luqmon Bo'rixon ushbu an'anaviy tushunchaga tamoman yangicha, sotsial-psixologik va ma'naviy-falsafiy mazmun yuklaydi. Quyida asardan olingan muhim va salmoqli parchalar misolida ushbu ramzning ma'no qatlamlarini batafsil tahlil qilamiz.

Tumor – tarixiy xotira va milliy genotip ramzi

Asar muqaddimasida qahramonning o'z o'tmishi, oilaviy ildizlari va ajdodlar xotirasi bilan uchrashish lahzasi tumor vositasida tasvirlanadi. Bu shunchaki bir buyumning topilishi emas, balki qahramon ruhiyatida uxlab yotgan xotiralarning uyg'unlashidir:

"Eski sandiq tubidan topilgan bu ko'hna tumor bir qarashda oddiy charm parchasiga o'xshardi. Ammo uning choklariga, vaqt o'tishi bilan uringan chetlariga boqqanda, undan qandaydir sirli bir qadimiyluk, ajdodlar nafasi ufurib turgandek bo'lardi. Bu shunchaki matoh emas, balki o'tgan kunlarning tirik guvohi, bobolardan qolgan muqaddas bir omonat edi. U uzoq yillar davomida zulmatda yotib, o'z egasini kutganidek, hozir ham kimgadir nimadnidir eslatmoqchi bo'lib turgandek tuyulardi."(12-bet).

Ushbu parchada muallif "ko'hna tumor", "sandiq tubi", "ajdodlar nafasi", "muqaddas omonat" kabi o'ta ta'sirchan epitet va metaforalardan foydalanadi. Diqqat qilinsa, "sandiq tubi" — bu inson miyasining, xotirasining eng chekka va unutilayotgan qatlamlariga ishoradir. Globallashuv shabadalari, shahar hayotining shovqin-suronlari insonni o'zligidan uzoqlashtirib, uning xotirasini mana shu sandiq kabi yopib qo'yadi. Tumorning sandoq tubidan chiqishi esa milliy genotipning, qoniy xotiraning va ajdodlar ruhining qayta bosh ko'tarishidir. Yozuvchi bu yerda tumor ramzi orqali kitobxonga shunday falsafiy uqtirishni beradi: inson o'zining o'tmishini, bobolari amal qilgan muqaddas qadriyatlarni unutishga haqli emas; agarda uning hayotida mana shunday ma'naviy tayanchlar (tumorlar) bo'lmasa, u hayot bo'ronlarida osongina yo'q bo'lib ketadi.

Ruhiy drammatizm va vijdoniylik mezonlari

Hikoya qahramoni sotsial hayotda shaxs sifatida shakllanish jarayonida turli qiyinchiliklarga, moddiy yetishmovchiliklarga uchraydi. U asta-sekin shahar muhitining o'ziga xos qonuniyatlariga, ya'ni soxtalik, moddiy manfaatdorlik va manfaat evaziga hamma narsadan voz kechish kabi illatlarga ko'nikib ketadi.

Aynan mana shu ruhiy tubanlashuv jarayonida u tumor bilan yana to'qnashadi. Ammo bu safargi to'qnashuv unga quvonch emas, balki ichki qo'rquv va iztirob olib keladi:

"U tu morni kaftiga olganida, qo'llari beixtiyor titrab ketdi. Go'yo bu jonsiz charm uning yurak urishini, ichidagi hamma yashirin, kir hislarini, bugun qilgan mayda kirdikorlarini sanab turgandek edi. Unga qarab turib, yuragi qisildi. Uni bo'yniga osishga mutloq botinilmadi, chunki bu pokiza, duolar o'qilgan narsa uning hozirgi ichki olamiga, qilayotgan soxta amallariga mutloq teskari edi. Tumor unga go'yo la'nat aytayotgandek tuyuldi." (15-bet).

Mazkur parcha hikoyaning pafosini, uning eng yuqori psixologik kulminatsion nuqtasini belgilab beradi. Bu yerda tumor o'zining birinchi (tarixiy buyum) ma'nosidan chiqib, tirik vijdon ramziga aylanadi. Inson har qancha gunoh qilmasin, o'zgalarni aldab, soxta hayot kechirmasin, u baribir yolg'iz qolganida o'z vijdoni oldida hisobot berishga majbur. Qahramonning qo'li titrashi va tumorni bo'yniga osishga jur'at qilolmasligi — uning qalbida hali iymon, insof va vijdoniylik tuyg'ulari butkul o'lmaganidan dalolat beradi. Luqmon Bo'rixon personajning ruhiy holatini tasvirlash orqali insonning ichki "men"i qanday qilib ijtimoiy muhit bosimi ostida

sinishi mumkinligini va uni faqatgina ichki ma'naviy tahlil (tumor timsolidagi vijdon) qutqarib qolishi mumkinligini go'zal va nozik chiziqlarda ko'rsatib bergan.

Jamiyatdagi soxtalik va ijtimoiy niqoblarning fosh etilishi

Asarning yakuniy qismlarida qahramonning shahar hayotidagi mansabdor shaxslar, do'stlar va atrofdagilar bilan bo'lgan munosabatlari tahlil qilinadi. Jamiyatdagi har bir inson o'ziga xos niqob kiyib olgan: hamma bir-biriga tabassum qiladi, ammo ortidan g'iybat qiladi; mansab uchun tilyog'lamalik va xushomadgo'ylik odatiy holga aylangan. Mana shunday soxtaliklar girdobida qahramon tumor qarshisida o'zini qanday his qilami? Matndagi quyidagi parcha bunga javob bo'ladi:

"Dunyodagi barcha yolg'onlar, odamlarning bir-biriga tabassum ortiga yashiringan pinhona nafrati, mansab va boylik ilinjidagi jirkanch xushomadlar mana shu kichkina, chetlari urilgan charm tumor qarshisida o'z qiymatini yo'qotdi. U bo'ynidagi tumorni yechib stol ustiga qo'yarkan, go'yo o'zining bor soxtaligini, jamiyat oldida kiyib yurgan hamma niqoblarini yalang'ochlab qo'ygandek bo'ldi. Bu stol ustidagi tumor shunchaki buyum emas, balki soxtaliklarni yakson qiluvchi adolat tarozisi edi." (19-bet).

Ushbu uchinchi parcha orqali yozuvchi mikro-dunyodan (shaxs ruhiyatidan) makro-dunyoga (ijtimoiy jamiyat muammolariga) ko'chadi. Stol ustiga qo'yilgan tumor – bu shunchaki jonsiz detal emas, u adolat, haqiqat va samimiylik mezonidir. Qahramon o'zining soxtaligini "yalang'ochlab qo'yilgandek" his qilishi – bu uning ma'naviy katarsisi (poklanishi) jarayonidir. Jamiyatdagi barcha chirkin munosabatlar, mansabparastliklar va yolg'onlar insonning o'z milliy va diniy ildizlari, ya'ni muqaddas qadriyatlarini oldida hech qanday qiymatga ega emasligi ushbu tasvirda o'zining mukammal badiiy ifodasini topgan. Muallif kitobxonni mana shu manzara orqali o'z hayotiga boqishga, kiygan ijtimoiy niqoblarini yechishga va o'zligiga qaytishga da'vat etadi.

Matndan keltirilgan salmoqli parchalar, ularning strukturaviy, lisoniy va falsafiy tahlillari natijasida quyidagi muhim ilmiy xulosalar va natijalarga erishildi:

Luqmon Bo'rixon o'zbek adabiyotidagi an'anaviy mifologik yoki maishiy xarakterga ega bo'lgan "tumor" tushunchasini butkul yangi falsafiy va intellektual planga olib chiqqan. Matndagi dalillar asosida isbotlandiki, tumor asarda qahramonning ma'naviy o'lchov birligi (barometri) vazifasini muvaffaqiyatli bajargan.

Hikoyada keltirilgan parchalar (12, 15 va 19-betlar) xronologik ravishda bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular bosh qahramon dunyoqarashining evolutsion o'zgarish bosqichlarini aniq ko'rsatib beradi.

Ya'ni: o'tmish va xotira bilan uchrashuv, ichki qo'rquv hamda vijdon azobi, ijtimoiy soxtalikni anglash va ma'naviy poklanish.

Muallif asar davomida kitobxonga to'g'ridan-to'g'ri "yaxshi bo'l, yomon bo'lma" qabilida pand-nasihat (didaktika) qilmaydi. Aksincha, u qahramonning tumor

bilan bo'lgan murakkab psixologik munosabatlari va ichki monologlari orqali o'quvchini mustaqil mushohada yuritishga majbur qiladi. Bu esa asarning estetik ta'sir quvvatini bir necha barobar oshirgan.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, Luqmon Bo'rixonning "Tumor" hikoyasi mustaqillik davri o'zbek nasrida ramziy-majoziy uslub va psixologik tahlilning eng go'zal, eng mukammal namunalaridan biridir. Hikoyadagi markaziy o'rinni egallagan tumor ramzi bugungi kun odamini hamisha hushyor bo'lishga, moddiy dunyoning o'tkinchi jilvalariga, mansab va boyliklariga aldanib, o'zining eng muqaddas ma'naviy boyliklari — iymon, insof, oqibat va vijdon kabi ichki xazinalarini yo'qotmaslikka chaqiradi.

Matndan keltirilgan va tahlil qilingan uchta yirik parcha ham shuni to'liq isbotlaydiki, insonni har qanday tashqi ma'naviy tahdidlardan, begonalashuv illatlaridan asraydigan eng qudratli tumor — bu uning o'z qalbidagi poklik, ajdodlar merosiga sadoqat va o'zligini anglash tuyg'usidir. Luqmon Bo'rixon o'zining ushbu mitti hikoyasi orqali katta ijtimoiy-falsafiy yukki ko'tara olgan va o'zbek hikoyachiligi xazinasini yangicha badiiy tafakkur mevasi bilan boyitgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bo'rixon L. Tumor (Hikoyalar to'plami). – Toshkent: Sharq, 2012. – 180 b.
2. Normatov U. Qodiriy bog'i (Adabiy-tanqidiy maqolalar). – Toshkent: Ma'naviyat, 2005. – 240 b.
3. Qo'chqor R. Mustaqillik davri o'zbek nasrida badiiy tafakkur evolutsiyasi. – Toshkent: Fan, 2018. – 195 b.
4. Sodiqov S. Badiiy tahlil va talqin mahorati. – Toshkent: O'zbekiston, 2010. – 160 b.
5. Yo'ldoshev Q. Yoniq so'z (Adabiy-tanqidiy maqolalar). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – 210 b.
6. Yoqubov I. Mustaqillik davri o'zbek hikoyachiligida ramz va majoz. // *O'zbek tili va adabiyoti jurnali*, 2021, 4-son, 35-41-betlar.